

1945 *Quadrat*

120083

Overvåking av Terboven

Etter alt å dømme ønsket Reichskommissar Josef Terboven væpnet motstand til siste slutt i Norge.⁴²⁰ Men etter hvert mistet han støtte blant sine egne. Den tyske Sikkerhetstjenesten var ikke ubetinget Terbovens redskap. Som leder for Abteilung III SD ble Herbert Noot etter hvert klar over at Terbovens hardhendte politikk overfor den norske sivilbefolkningen ville føre til alvorlige problemer for okkupasjonsmakten.

I denne vurderingen hadde Noot støtte fra Amt IIIs folk i RSHA i Berlin, først og fremst fra professor Richard Frankenberg med ansvaret for Referat Norwegen. Frankenberg var saksbehandler for alle rapporter som kom fra Norge, ikke bare fra Abteilung III, men også fra Einsatzstab Norwegen, Germanische Leitstelle, Reichskommissariatet og andre tyske organer.

Richard Frankenberg

Richard Frankenberg var født i 1902 i Altona som sønn av en lærer. Han studerte tysk, historie, filosofi og økonomi og fikk doktorgrad i 1924 på en avhandling om den russisk-tyske traktaten av 1890. I 1930 publiserte han sin «Assessor-Thesis» om historieundervisningen i tyske høyere skoler i grensestrøkene. Samme år skrev han sammen med en amerikansk professor ved Yale-universitetet en biografi om den frisiske revolusjonsmannen Harro Haring som blant annet var i Norge i 1850. Frankenberg ble medlem av NSDAP i 1933 og SS året etter. I 1934 ble han lektor i historie ved lærerhøgskolen i Kiel og i 1937 professor. I faglig sammenheng besøkte han Skandinavia både i 1938 og 1939. Fra desember 1940 tjenestegjorde han i RSHA i Berlin som Norden-ekspert, og etter hvert som sjef for Referat Norwegen. Under okkupasjon besøkte han regelmessig Norge.⁴²¹

I sitt arbeid hadde Frankenberg god kontakt med nordmenn i Tyskland. En av disse var konsul Simonsen i Hamburg, en tid sjef for NS-kontoret i Tyskland. Andre forbindelser var NTBs korrespondent i Berlin, Kjell Myklebust. Myklebust var en kritisk NS-mann og hadde tidligere vært stortingspresident Hambros sekretær. Videre nevnes «Fritt Folk»s medarbeidere i Berlin, Grundtvig Gundersen og Jan Sundberg, og «Aftenpostens» Theo Findahl. Andre pressefolk var dessuten redaktør Barth-Heyerdahl av skriftet «Utsyn» og hans etterfølger Erik K. Mohn.

Professor Frankenberg hadde også gode forbindelser til enkelte i Quislings regjering. Vidkun Quisling selv betraktet Frankenberg som intelligent, men en person som savnet tiltak. Finansminister Fredrik Prytz ble vurdert som meget dyktig, i motsetning til innenriksminister Hagelin, som Frankenberg anså som en lykkejeger. Propagandaminister Rolf Fuglesang ble betraktet som den kraftigste motstanderen av Tysklands politikk i Norge. Mest sans hadde Frankenberg for Hagelins etterfølger Arnvid Vasbøtt, som han betegnet som en ærlig jurist, godt ansett i Tyskland.

Andre norske kontakter og samtalepartnere som Frankenberg nevnte i avhør etter krigen, var forfatteren Realph Norland, rektor Anfred Lyngstad ved Oslo lærerskole, professor Haakon Shetelig, dr. Kloster og professor Helland-Hansen i Bergen, avismannen Lorentzen i Stavanger, rektor Quigstad i Tromsø, generalkonsul Røwde i Oslo, direktør Styren ved Askim Gummivarefabrikk og direktør Stensberg ved Persil-fabrikken i Moss. Alle disse var sentrale menn i norsk samfunns- og næringsliv.

Frankenberg mislikte tidlig Terbovens voldspolitik i Norge. Allerede unnakstilstanden i september 1941 med standrett og henrettelsene av Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm var ufornuftig politikk, slik han så det. Dette skapte bare martyrer og virket negativt også på opinionen i Sverige. Frankenberg hevder at han i april 1942 fikk satt fri redaktør Olaf Gjerløw i «Morgenbladet», som standretten hadde dømt til 14 års fengsel. Videre skal han ha motarbeidet Quislings forsøk på å få stilt biskop Berggrav for en folkedomstol. Professorene Carl Marstrander, Magnus Olsen og A.W. Brøgger ble også løslatt fra Grini ved Frankenbergs hjelp. Interneringen av advokat Hjort, universitetsrektor Seip og politimester Welhaven i Tyskland prøvde han å gjøre så behagelig som mulig.

Av tyskere i Norge samarbeidet Frankenberg særlig med Herbert Noot. I midten av 1942 kom Noot til en konferanse i Berlin. Der ble han informert, trolig av Frankenberg, om at et forsøk skulle gjøres for å få avsatt Josef Terboven. Noot ble bedt om å holde et spesielt øye med Terboven, rett og slett drive overvåking av Reichskommissaren i Norge. I tillegg til de ordinære «Meldungen aus Norwegen» fikk han ordre om å sende særreporter på Terboven. Noot fikk klar beskjed om at han i rapportene kunne uttale seg på fritt grunnlag.

Terboven ble etter hvert klar over at Noot sendte kritiske rapporter til Amt III i Berlin. Men til tross for at Terboven uttrykkelig forbød dette, fortsatte Noot med rapporteringen. Han sørget dessuten for å få innpass hos nøkkelpersoner i Rikskommisariatet. I løpet av 1943–44 lyktes Noot i å etablere god kontakt med flere av Terbovens nærmeste medarbeidere. De var også i økende grad blitt skeptiske til sin sjefs politikk.⁴²²

Etter at Terboven fikk kjennskap til et besøk av Frankenberg våren 1942 hos noen av Quislings ministre, ble Frankenberg nektet innreisetillatelse i Norge. Fra nå av måtte han holde sine besøk hemmelige. I pinsen 1943 var Frankenberg igjen i Oslo og samlet opplysninger om Terboven. I sin rapport påpekte han det dårlige forholdet mellom Terboven og Quisling. Videre var Franken-

Heinrich F
Sipo und d
SS-Oberfö
RSHA-top
og bare 34
Norge i
begikk han

En nær m
var SS
Wolff, fo
journalist
aus Norv
porter til
annet i B
tersak og
Der Spie

berg kritisk til Terbovens politiske metoder og personlige livsførsel. Blant annet mente han at Terboven var morfinst. Denne rapporten gikk også til Hitler personlig. Og Hitler skal ha tatt den alvorlig. SS-Sturmbannführer, Dr. Malz, ble sendt til Norge for å undersøke saken ytterligere. I sin rapport bekreftet han Frankenberg's opplysninger. Men ingenting ble likevel gjort. Terboven ble sittende i sin stilling.

Det eneste som skjedde, var at Heinrich Fehlis fikk styrket sin posisjon. Etter press fra RSHA i Berlin ble også Fehlis etter hvert mer skeptisk til Terbovens politikk. I november 1943 oppstod for første gang en alvorlig konfrontasjon mellom dem. Det skyldtes at Terboven, etter Aula-brannen, gav ordre om arrestasjon av de norske studentene. Noot og Abteilung III fikk forhindret at ikke mer enn vel halvparten av studentene ble deportert til Tyskland. Etter dette ble det i Referat Norwegen i RSHA også drøftet å fjerne Fehlis, til tross for at han bare motvillig hadde utført Terbovens ordre. I denne situasjonen grep Polizeigeneral Rediess inn til fordel for Fehlis. Terboven på sin side ville ha avsatt både Noot og sjefen for Sipos personalavdeling (Abteilung I), Hans Keller. Han anså disse to som de viktige bak påvirkningen av Fehlis. Men dette avviste RSHA i Berlin.

Derimot lyktes det å få fjernet den Terboven-lojale lederen av Abteilung IV Gestapo, Hellmuth Reinhard. På nyåret 1945 var han påtenkt som leder av det nyopprettede KdS Oslo. Men sjef her ble altså Dr. Karl Braune. Noot var også svært skeptisk til voldsbruken som Reinhard stod for.

En annen alvorlig konflikt oppstod mellom SD og Terboven våren 1945. Den skyldtes en planlagt razzia i påsken 1945 mot Milorg-grupper i Nordmarka utenfor Oslo. Terboven ønsket her å pågripe og vilkårlig skyte 50-60 mennesker som kunne mistenkes for å tilhøre Milorg. I klare ordelag informerte Noot, Keller og Dr. Braune nå Fehlis om at de ville nekte å utføre enhver ordre

i tilknytning til Terbovens plan. Videre ville de rapportere om den til Berlin. Denne gangen støttet Fehlis sine medarbeideres syn og tok umiddelbart kontakt med RSHA-toppsjefen, SS-Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner. Det hjalp ikke at Terboven truet med å arrestere Fehlis. Etter å ha konsultert Hitlers Führerhauptquartier, gav Kaltenbrunner ordre om at aksjonen i Nordmarka skulle utsettes. Terboven ble rasende, men måtte gi opp sin plan.

Straks for kapitulasjonen i mai 1945 ankom Frankenberg fra Berlin til Oslo i dypeste hemmelighet. Han og hans sjef, von Löw zu Steinfurth, hadde for lengst innsett at Tyskland ville tape krigen, men fryktet for at Terboven ville fortsette på egen hånd i Norge etter en kapitulasjon på Kontinentet. Frankenberg hadde støtte også fra toppsjefen for Amt III i RSHA i Berlin, SS-Gruppenführer Otto Ohlendorf.

På forhånd hadde Frankenberg sendt «Fritt Folk»s Berlin-korrespondent, Jan Sundberg, til Oslo med spørsmål om Quisling hadde forbindelser i svenske og allierte kretser i Stockholm. Quislings utenrikspolitiske rådgiver, konsul Støren, hadde nylig antydnet noe slikt. Frankenberg ønsket i så fall å ta kontakt under hånden for å forhandle om fred. Dersom Sundberg fikk positivt svar fra

*Amfin
Wich
Klstedt*

*gjort fra
målet.*

Quisling, skulle beskjed om dette sendes i kode til Referat Norwegen. Frankenberg og von Löw skulle så henvende seg til SS-Reichsführer Himmler. De visste at Himmler på dette tidspunkt prøvde å etablere fredsfølere til vestmaktene uten Hitlers vitende.

Men planen mislyktes. På grunn av uforsiktighet fra Sundbergs side, trolig i en samtale med Karl Leib, fikk Terboven kjennskap til hva som var i gjære.⁴²³ Terboven henvendte seg deretter til Hitlers nestkommanderende i Berlin, Martin Bormann, med forespørsel om planen hadde den tyske toppledelsens støtte. Det hadde den ikke, og dermed falt det hele sammen.

Men fortsatt var Frankenberg opptatt av å unngå blodige krigshandlinger i Norge i sluttfasen. I forståelse med Ohlendorf og von Löw hadde han 2. mai et møte med Finn Støren på Hotell d'Angleterre i København. Samme kveld eller den påfølgende fløy han til Oslo for samtaler med Heinrich Fehlis og Herbert Noot. Her traff han også innenriksminister Vasbotten og fikk vite at heller ikke Quisling-regjeringen ønsket voldshandlinger på norsk jord. Frankenberg våget ikke å kontakte Terboven av frykt for å bli arrestert.⁴²⁴

→ // Professor Frankenberg ble arrestert i Norge straks etter kapitulasjonen i følge med SS-Hauptsturmführer Wilhelm Rabius. Også han kom fra Berlin i spesialoppdrag for å hindre kamphandlinger. Rabius skulle overbringe en fullmakt om at frontkjempernes troskapsed til Hitler ikke gjaldt lenger, og oppløse alle norske avdelinger av SS-frivillige. Et tilsvarende oppdrag hadde han hatt de foregående dagene i Danmark, hvor han oppløste det danske Schalburg-korpset.

I juni 1946 ble Frankenberg avhørt på Akershus av den britiske e-tjenesten. Hans betydning for norske forhold framgår av det at forhøret raskt ble oversatt til norsk. «Frankenberg var sannsynligvis den person som har den beste kjennskap til alt som foregikk i høye staber i Tyskland med hensyn til Norge», het det. Også hans modererende holdning framheves av britene:

Som de fleste tjenestemenn i Abt. III, synes det å ha vært Frankenbergs oppgave å bremse på Abt. IVs virksomhet, når en mente at det oppnådde ikke sto i noe forhold til det dårlige inntrykket som ble gitt, særlig i nøytrale land. Erklæringer avgitt av hans overordnede ved RSHA, von Löw, bekrefter det Frankenberg sier ang. sitt arbeide.⁴²⁵

Den siste ko-
lige forhand-
cent Harry
med Södern

21. april
man i Char
Edmund Sa
C-byrán, m
midlet vide
på svensk s

I Charlo
kerne å kje
regjeringen
ring der. H
sjefene dro

Ved sin
derman. N
å arrestere
tape krige
alle midle
overført ti

Tross T
med Söde
kommet t
Dönitz, o
fra Dönitz
det fra de
framstot
boven seg
denne sar
Kontinen

7. mai

- 418 *Stortingsmelding nr. 64*, op.cit. Klanderud er på s. 22 omtalt som «F. Kl.» og på s. 90 f. anonymisert.
- 419 PW-rapport nr. 133, op.cit., punktene 18 og 22.
- 420 Avsnittet bygger særlig på PW-rapport nr. 35, op.cit.
- 421 CIQ., R. Frankenberg nr. 6/14/437, og PW-rapport nr. 134.
- 422 CIQ., H. Noot, op.cit. Ifølge Noot var hans kontaktpersoner i Rikskommissariatet følgende: Ministerialrat Dr. Huhnhauser i Skoleavdelingen, Bereichleiter Schnurrbusch, Amtsleiter Hagemann og Oberbannführer Lemmer, alle i Einsatzstab, Oberegierungsrat Grebe i Propaganda-avdelingen, Regierungspresident Dr. Koch i Hovedforvaltningsavdelingen, Oberregierungsrat Weber-Lortsch i Forvaltningsavdelingen, og SS-Obersturmbannführer Leib som også var stabssjef hos Høhere SS & Polizeiführer Rediess.
- 423 Bekreftet av J.E. Sundberg i intervju med T.Pryser 28/4-97. Sundberg født 1917 var språkutdannet cand. mag. Etter stipend for å studere pressevitenskap i Berlin ble han Fritt Folks korrespondent i Tyskland i 1943. Som løytnant var han adjutant da Quisling besøkte Hitler siste gang i januar 1945. Hovedpersonen «Gunnar Holt» i Chr. Christensens bok *Den andre siden*, 1988, er identisk med Sundberg som døde 1998.
- 424 PW-rapport nr. 134, op.cit., CIQ., Frankenberg, op.cit., og PW-rapport nr. 118; avhør av von Löw zu Steinfurth 9/5-46. Se også PW-rapport nr. 28 dat. oktober 1945: «Report on investigations into the possibilities of post-capitulation planning or resistance by the Germans in Norway prior to the capitulation», part B, Preparations for the 'go-to-ground movement', s. 2 f.
- 425 Ibid.
- 426 T. Pryser, *Fra varm til kald krig*, op.cit., s. 24 f.
- 427 Avhør av H. Noot på tysk 14/9 og 16/9-45, No. 36 BIV 17, lagt inn i PW-rapport nr. 135.
- 428 Ibid.
- 429 Ibid. og CIQ., Krause, op.cit.
- 430 Noots forklaring av 16/9-45, lagt inn i PW-rapport 135. Se også H. Kellers forklaring ang. «Besprechung mit General Hölter in der Nacht vom 7. zum 8. mai 1945 in Lillehammer», CIQ., Keller, op.cit.
- 431 Ibid. og PW-rapport nr. 28, op.cit. Resten av kapitlet bygger i hovedsak på sistnevnte kilde.
- 432 Ibid. På s. 9 på engelsk: «Hölter agreed that their safety must be guaranteed. He promised to send out an order to all Territorialbefehlhaber requesting them to allow Sipo and SD personnel into their camps in uniform as entire units. Hölder declared that the Wehrmacht would take over Fehlis' organisation as complete units into Wehrmacht camps, but that it would not be practicable to take over persons individually (...)».
- 433 *Fellesavisen* for Lillehammer 12/5-45.
- 434 Intervju i Düsseldorf med H. Noot 4/10-54 ved S. Hartmann.
- 435 Report «on experiences on the Home Front up till January, 1943», HS 2/235 102747, PRO.
- 436 *Om landssvikoppgjøret*, op.cit., s. 233.